

Södra kyrkogården i Sandviken

Kulturhistorisk inventering

Södra kyrkogården
Sandvikens stad
Gästrikland
2002–2004

Erika Englund
Klara Wirdby

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa i länsmuseets butik, beställa på tfn 026-65 56 35 eller e-post butiken@xlm.se

Länsmuseet Gävleborg
Box 746, 801 28 Gävle
Telefon 026-65 56 00
Fax 026-65 56 29
butiken@xlm.se
www.lansmuseetgavleborg.se

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Södra kyrkogården i Sandviken

Kulturhistorisk inventering

Södra kyrkogården
Sandvikens stad
Gästrikland
2002–2004

Rapport 2004:09
Erika Englund
Klara Wirdby

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Telefon 026-65 56 00

Fax 026-65 56 29

© Länsmuseet Gävleborg 2004

Utgiven i samarbete med Sandvikens församling

Faktagranskare: Arne Elg

Omslagsbild: Foto från Länsmuseet Gävleborg, Dg 04-0266

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 96.0419

ISSN 0281-3181

Kopiering: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Inledning	6
Metod	6
Inventering	7
Fotografering.....	7
Arkiv.....	7
Litteratur.....	7
Kyrkogårdens framväxt i Sverige.....	8
Medeltid	9
1600- och 1700-talens kyrkogård.....	9
1800-talet	10
1900-talet	11
Minneslundar.....	12
Skogskyrkogårdar	13
Lagar	14
Historik	14
Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.	14
Begravningslagen (1990:1144)	15
Skötselråd.....	16
Rengöring av stengravnvårdar.....	16
Lagning av sprickor och flisor.....	16
Underhåll av gjutjärn	17
Underhåll av gravvårdar i trä	17
Inskriptioner, förgyllning och målning	17
Historik.....	18
Sandvikens församling.....	18
Södra kyrkogårdens historia	19
Kyrkogårdsbeskrivning	19
Planform.....	19
Omgärdning	20
Vegetation	20
Byggnader	21
Kvartersstruktur	23
Kvartersvis beskrivning.....	23
Kultuhistoriskt värde och bevarande	27
Bevarandevärda strukturer.....	27
Särskilt bevarandevärda gravvårdar	29
Förteckning över särskilt bevarandevärda gravvårdar	32
Referenser	33

Bilaga. Kultuhistoriskt värdefulla gravvårdar

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Sandvikens församling genomfört en kulturhistorisk inventering på Södra kyrkogården i Sandviken under 2002–2004. Arbetet har utförts av antikvarierna Erika Englund och Klara Wirdby. Inventeringen har delvis bekostats genom kyrkoantikvarisk ersättning.

Uppfattningen om hur en kyrkogård ser ut idag, med t.ex. alléer, formklippa träd, gravvårdar i rader och gångsystem, är en relativt ung företeelse. Under medeltiden var kyrkogårdarna gräsbevuxna utan några träd eller planteringar. Gravplatsen omgärdades av en bogårdsmur och kunde även användas som plats för marknader. Djur betade kyrkogårdarna och höll dem öppna. Under senare delen av medeltiden började man gravsätta inne i kyrkorna, då framför allt människor ur de högre stånden.

Under 1600- och 1700-talen förändrades inte kyrkogårdarna så mycket. En författning genomdrevs däremot i början på 1800-talet som krävde ritningar med trädplanteringar och striktare planer och 1815 förbjöds kyrkogårdar inne i städerna. Mot slutet av 1800-talet hade kyrkogårdarna utvecklats till den utformning som vi idag förknippar med en äldre kyrkogård. Under 1900-talets tidigare del tillkom många skogskyrkogårdar som hämtar sin inspiration från den inhemska naturen och sedan mitten av 1900-talet har minneslunden varit en populär gravsättningsform.

Flera lagar reglerar de kulturhistoriska värdena på kyrkogårdarna. Främst reglerar Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. hur de kulturhistoriska värden ska behandlas men även Begravningslagen (1990:1144) tar upp kulturhistoriska värden.

Genom bildandet av Sandvikens Jernverk 1862 växte det fram ett nytt samhälle söder om det sedan länge etablerade Högbo. Under 1880-talet fick Sandviken både en egen kyrka och kyrkogård och 1931 byggdes en ny kyrka. År 1935 bytte församlingen namn från Högbo till Sandvikens församling. I församlingens södra del invigdes 1928 Södra kyrkogården som är utformad som en skogskyrkogård med ett arkitektoniskt friare formspråk. Ett krematoriekapell uppfördes 1935 och på 1950-talet byggdes nya ekonomibyggnader.

Södra kyrkogården i Sandviken har en oregelbunden långsmal planform som är bredare i söder än i norr. Genom kyrkogården skär större gångstråk i både öst-västlig och nord-sydlig riktning. Centrerat framför krematoriets huvudentré finns en rondell med en minnespelare i navet. I söder finns en minneslund. Marken i gravkvarteren täcks av naturmark eller anlagda gräsytor och gångvägarna är av grus, asfalt eller upptrampade stigar på skogsmark. Tall är det dominerande trädslaget. Vegetationen är omväxlande noga efterhållen och omväxlande vildvuxen.

Kvarterstrukturen är som mest oregelbunden i den nordvästra delen i kvarter 1–5 som har slingrande gångsystem. Kvarter 6–9 är mer regelbundna och liknar tillsammans formen för fören på ett skrov sett uppifrån. Kvarter 11 och 12 kan liknas vid aktern på skrovet.

Det kulturhistoriska värdet på kyrkogården omfattas till stor del av det som karaktäriserar kyrkogården. Dels finns övergripande strukturer och kvaliteter som karaktäriserar kyrkogården och dels har några särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar valts ut och de presenteras separat i en bilaga.

De värdefulla strukturer som finns på Södra kyrkogården i Sandviken är den vegetation och markbeläggning som förekommer, kvartersindelningen som råder samt variationen mellan olika gravvårdar både avseende ålder och utform-

ning. Det är därför viktigt att inte förändra dessa karaktärsdrag. Det är även viktigt att bevara äldre gravvårdar på ursprunglig plats och att anpassa nya gravvårdar efter omgivande avseende materialval, dimension och form.

Tillkomst av nya vårdar på Sandvikens södra kyrkogård bör i första hand ske i de kvarter som redan har många nya vårdar. I kvarteren 8 och 14 återfinns de flesta äldre gravvårdarna och här ska större krav ställas på anpassning. Höga krav ska även ställas på nya vårdar längs med huvudaxlarna och de större gångvägarna som idag domineras av större äldre familjegravar. Naturlunden är karaktäristiskt för kyrkogården och ska behålla sin karaktär och den outnyttjade skogsmarken ska förbli sådan så långt det är möjligt.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har under 2002–2004 på uppdrag av Sandvikens församling genomfört en kulturhistorisk inventering på Södra kyrkogården i Sandviken. Församlingen har sökt och beviljats kyrkoantikvarisk ersättning för att delfinansiera inventeringen. Inventeringen har utförts av antikvarier Klara Wirdby och Erika Englund.

Begravningsplatser är kulturhistoriskt intressanta miljöer. De berättar om lokalbefolkningen och lokalhistorien. Gravvårdar och kyrkogårdar uppvisar arkitektoniska strömningar och visar på äldre tiders hantverksskicklighet i detaljer som t.ex. sten- och gjutjärnsarbeten.

Våra kyrkogårdar genomgår samtidigt en ständig förvandling och modernisering för att tillgodose vår tids krav på tillgänglighet, så som handikappanpassning och god arbetsmiljö. Dessa förändringar ska enligt lag göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena. Dagens regelsystem lägger stort ansvar på förvaltarna att vårda och underhålla begravningsplatserna utan att minska eller förvanska de kulturhistoriska värdena. För att underlätta för denna förvaltning krävs kulturhistoriska underlag. Att precisera dessa kulturhistoriska värden och ta fram kulturhistoriska underlag blir kulturmiljövårdens uppgift. Föreliggande inventering och dokumentation är tänkt som ett sådant underlag.

För att underlätta och uppmuntra till att inventeringsarbetet på Sveriges kyrkogårdar kommer till stånd har Riksantikvarieämbetet tagit fram en skrift, *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser*. Denna vägledning har legat till grund för inventeringsarbetet av Södra Kyrkogården i Sandviken.

METOD

Inventeringen av Södra kyrkogården i Sandviken är en av tre kyrkogårdsinventeringar som genomförts av Länsmuseet Gävleborg på uppdrag av Sandvikens församling. Samtliga tre inventeringar har genomförts med samma metod. Inventeringens fältarbete gjordes under sommarsäsongerna 2002 och 2003.

Sammanställningen, som gjorts i form av denna rapport, har delats upp i sex kapitel. De fyra första kapitlen är samma för alla tre inventeringar. Kapitlen beskriver förutom inledning och metod, kyrkogårdens framväxt i Sverige, lagar och allmänna skötselråd. Det femte kapitlet handlar om Södra kyrkogården i Sandvikens historik och innehåller en kyrkogårdsbeskrivning av hur kyrkogården ser ut idag.

Tyngdpunkten ligger på det sjätte kapitlet som behandlar det kulturhistoriska värdet och riktlinjer för bevarande. Här beskrivs vilka strukturer och gravvårdar som är bevarandevärda. Till denna del presenteras även en bilaga med kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. De gravvårdar som inventerats separat och utpekats som kulturhistoriskt värdefulla redovisas i en bilaga med gravvårdsnummer, fotografi samt klassificering av kulturhistoriskt värde.

Målsättningen är att den kulturhistoriska värderingen skall ligga till grund för fortsatt vård- och underhållsarbete på kyrkogården.

Inventering

Fältarbetet har utförts i två etapper. I den första etappen inventerades kvarteren var för sig avseende bland annat omgivning, omgärdning, vegetation, planform, gravvårdstyper och gravvårdsmaterial. I den första etappen identifierades de kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna som sedan har inventerats separat.

De gravvårdar som identifierats som kulturhistoriskt värdefulla i den första etappen inventerades separat i etapp två. Inventeringen avser bland annat troligt tillkomstår, stildrag, utformning, beskrivning av gravvårdens omgärdning och ytmaterial samt gravvårds- och inskriptionstyp. Dessa uppgifter har förts i på separata blanketter som arkiveras på museet.

Fotografering

Fotografering har skett med digitalkamera. Det digitala bildmaterialet har fungerat som arbetsmaterial under fältarbetet samt för illustrationer i sammanställningen. De digitala bilderna har förtecknats, bränts på CD och förvaras i Läns museet Gävleborgs bildarkiv.

Kyrkogården har fotodokumenterats i sin helhet avseende omgärdning, struktur, vegetation, gångsystem och byggnader. Varje kvarter har även fotodokumenterats separat. Slutligen har de gravvårdar som inventerats i etapp två fotodokumenterats.

Arkiv

Inventeringen har kompletterats med arkivstudier. Följande arkiv har använts:

- Läns museet Gävleborgs arkiv
- ATA, Antikvariskt Topografiskt Arkiv i Stockholm
- Sandviken kommuns centralarkiv
- Sandvikens församlings arkiv i Västanbyn, Sandviken
- Pastorsexpeditionen i Sandvikens församling

Litteratur

Inför inventeringen av Södra kyrkogården har tillgänglig litteratur över kyrkogårdar och kyrkogårdsinventeringar studerats. Studerad litteratur och litteraturstudiens syfte kan delas upp i tre delar.

Först har bakgrundskunskap inhämtats om kyrkogårdens historia, vilket sammanställts i rapportens kapitel *Kyrkogårdens framväxt i Sverige*. Här har H. Wadsjö och S. Ambrosianis *Kyrkogårdskonst* och E. Buchts *Kyrkogårdens gröna kulturarv* varit vägledande. M. Westerdahls *Den svenska skogskyrkogården* har givit en bra beskrivning av skogskyrkogårdens framväxt. I informationsmaterialet *Kyrkoantikvarisk ersättning, vård och underhållsplanering. Information till församlingar och samfälligheter om vård av kyrkliga kulturminnen* från Svenska

kyrkan finns en sammanfattning över svensk kyrkogårdshistoria som varit användbar.

För att hitta en metod för själva inventerings- och fältarbetet har i en andra del olika material studerats. Främst har två källor använts. Dels har de inventeringar som Göteborgs Stadsmuseum genomförde under 1993 fungerat som goda förebilder. Dels har mycket information och kunskap hämtats från riksantikvarieämbetets skrift *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser*. Annan litteratur som behandlar kyrkogårdsinventeringar och som studerats är riksantikvarieämbetets bok *Kyrkogårdens form och miljö* samt ett specialnummer av tidskriften *Kulturmiljövård* (6:1989) om kyrkogårdar, utgiven av riksantikvarieämbetet. Även inom metodarbetet har ovan nämnda informationsmaterial från Svenska kyrkan om bland annat kyrkoantikvarisk ersättning använts. Läns museet Gävleborg genomförde 1998 en inventering av Ljusdals kyrkogård som också fungerat som underlag.

Slutligen har församlingens eget utgivna material samt arkivmaterial använts som underlag för sammanställningen av församlingens och kyrkogårdens historik.

KYRKOGÅRDENS FRAMVÄXT I SVERIGE

Den uppfattning vi har av en kyrkogård idag med alléer, trädplaneringar, formklippta buskar, gångsystem och gravstenar i rader är en relativt ung företeelse. Inte förrän på 1800-talet började man över huvud taget plantera träd och formklippta buskar på kyrkogårdarna. Under nästan tusen år har istället kyrkogården varit fri från vegetation och utan annan utsmyckning än olika gravmonument i en vildvuxen gräsmatta eller någon slags äng. För att ge en bild av dagens kyrkogårdars historiska förankring följer en historisk redovisning från medeltiden fram till idag.

Bild 2. Trönö gamla kyrka i Hälsingland. Kyrkan och kyrkogården härstammar från medeltiden och här finns även den gamla bogårdsmuren bevarad även om den restaurerats kraftigt.

Medeltid

Kunskapen om hur medeltidens och stormaktstidens kyrkogårdar såg ut i detalj är fragmentarisk. Den information som finns tillgänglig är idag bevarade kopparstick, ritningar samt enstaka gravvårdar eller gravbyggnader.

Kristendomen kom genom den katolska kyrkan till Sverige kring år 1000. När kyrkorna skulle anläggas fick tomten för kyrkan skiljas ut från den oskiftade jorden, på samma sätt som bytomterna. Kyrkogården delades ofta upp mellan de olika byarna så att alla fick sin bestämda gravplats. Ända in på 1800-talet fanns denna tradition kvar på många platser, att man begravdes i sin "ättehög".

Den medeltida kyrkogården var gräsbevuxen utan några träd eller planteringar. Kyrkogården var tydligt avgränsad utåt till skydd mot både folk och få samt andra angrepp mot den vigda jorden. Avgränsningen kunde bestå av träbalkar täckta med spåntak eller en mur av sten. Benämningen var bogårdsmur men blev senare kyrkogårdsmur. Klostrens uppkomst på 1100-talet influerade också kyrkogårdarnas utformning, bl.a. genom att nya växter introducerades så som buxbom.

Under medeltiden användes inte kyrkogården bara som en religiös plats, den fungerade även som en allmän plats där sammankomster av olika slag hölls. T.ex. var det en plats för handel och vissa fall hölls mindre marknader på kyrkogården.

Under medeltiden började även kyrkobyggnaden fungera som begravningsplats, först och främst för personer ur det adligaståndet. Så småningom gavs möjligheten till kungliga personer, högadeln och kyrkans välgörare. Under senmedeltiden öppnades kyrkan som begravningsplats för hela det övre samhällskicket.

1600- och 1700-talens kyrkogård

Under 1600-talet rådde till stor del fortfarande medeltida förhållanden på kyrkogårdarna. Det var en trädfattig plats där djur gick och betade i det höga gräset. Ändå hade redan under reformationen Martin Luther föreslagit att flytta kyrkogårdarna utanför städerna. Luther ville förvandla medeltidens kyrkogård från marknadsplats till en plats för kristlig andakt och begrundan. Gustav Vasa

Bild 3. Rullbo kyrkogård i Los med Orsa Finnmark anlades så sent som 1865 men uppvisar samma struktur som de äldre kyrkogårdarna.

Bild 4. Gamla kyrkogården i Gävle är typisk för de kyrkogårdar som anlades på slutet av 1800-talet med sina symmetriska former i alléer och gångsystem.

försökte i ett förmaningsbrev 1554 stadga att gravplatserna inte fick förorenas av djur och deras vidrigheter utan att kyrkogårdarna skulle hållas och bevaras på ett kristligt sätt. Samtidigt ingick det gräsbete för kreatur ända fram till 1819 i klockarens löneförmåner. Utifrån detta kan man konstatera att det snarare handlade om en vilja än något som fick något större genomslag.

Större omsorg kom att ägnas åt kyrkorummet med förnäma gravhällar, fristående gravkor eller pompöst inredda gravrum i valv och kamrar. Gemene mans begravningsplats, som alltid varit kyrkogården, blev således förbisedd. De gravvårdar som fanns på kyrkogården var troligen små gräs- eller sedumbevuxna gravkullar eller enkla trävårdar nedstuckna i gräset.

Stormaktstiden medförde ökad handel och krig och nya influenser nådde Sverige. I profana trädgårdar vid slott och herrgårdar började alléer planteras. Under 1600-talets senare del hade den idag så vanliga parklinden introducerats.

Rent praktiskt genomfördes inga omvälvande förändringar på kyrkogårdarna under 1700-talet. Det fördes däremot en livlig diskussion bland de upplysta att något behövde göras för att råda bot på kyrkogårdarnas planlösa utformning, ohälsosamma placering i städerna, okristliga skick och bristande skötsel. Några predikade att de bibliska gravplatserna låg i det fria och inte inne i kyrkobyggnader och att det nuvarande gravskicket var okristligt. I det sammanhanget var även önskan att göra kyrkogården till en plats för andakt viktig. Andra hävdade vikten av estetik genom planerade gångar och alléer för att råda bot på problemen. De synpunkter som vägde tyngst för en förändring var däremot de hygieniska. Att begrava de döda inne i kyrkorna ansågs smittospridande och ohälsosamt. År 1783 förbjöds försäljning av gravar och begravning av lik inne i kyrkorna. De överfulla kyrkogårdarna inne i städerna ansågs även de ohygieniska och sanitärt olämpliga. Enligt samtida dokument låg de dödas ben ännu och vräkte inför allas blickar på de överfulla kyrkogårdarna i städerna.

1800-talet

I början av 1800-talet genomdrevs en författning som krävde ritningar med trädplanteringar och striktare planer på de nya kyrkogårdarna. År 1815 förbjöds

Bild 5. Södra kyrkogården i Sandviken är till stor del inspirerad av parkkyrkogården med friare former i träd och buskar.

begravningar inne i städer och byar, istället skulle nya kyrkogårdar uppföras utanför tätorterna. Dessa bestämmelser kan ses som svar på den debatt som fördes under 1700-talet.

De nya kyrkogårdarna var symmetriskt uppbyggda med gångar, kvarter och trädalléer. Trädplaneringarna var ett viktigt inslag. Speciellt på de nyanlagda kyrkogårdarna tillämpades en stram parkkaraktär. Landsortens kyrkogårdar var däremot fortfarande enkla med sparsam vegetation, möjligtvis hade en trädkrans planterats.

Mot slutet av 1800-talet hade kyrkogårdarna utvecklats till den utformning som vi idag förknippar med en äldre kyrkogård. Fler planteringar hade anlagts samt lummiga alléträd, hängträd och vintergröna häckar hade planterats. Nu blomstrade även stenindustrin och gjuteriverksamheten vilket bidrog till att gravvårdarna kunde börja massproduceras. De ofta höga vårdarna i granit, marmor och kalksten samt staket-, urnor- och gjutjärnskors är karaktäristiska för slutet av 1800-talet.

Parallellt med utvecklingen av den strama parkkyrkogården, som även kan kallas kyrkogårdsträdgården, gick en annan utveckling i delvis motsatt riktning. I Europa utvecklades en parkkyrkogård som innebar en större kyrkogård med friare och mer oregelbundna former. Inspirationen hämtades från den engelska parkens friare former och landskap. Den första parkkyrkogården av detta slag anlades i Hamburg 1877. Skogskyrkogården, som i Sverige blev populär från början av 1900-talet kan sägas ha utvecklats från den friare parkkyrkogården.

1900-talet

Det tidiga 1900-talet kännetecknas av en utveckling av det senare 1800-talets kyrkogård. Massproduktionen av gravstenar fortsatte och strängare utformningsbestämmelser ledde till att variationen på kyrkogårdarna till stor del försvann. Även vegetationens utformning blir enklare. Stora gräsmattor med enkla rygghäckar blir vanligt istället för grusgravar och olika häckarrangemang.

Bild 6. På Södra kyrkogården i Sandviken är delar uppbyggda i andan som rådde under mitten av 1900-talet.

Träden är dock fortfarande dominerande på kyrkogårdarna. Skogskyrkogårdarna däremot har en variationsrikedom i formspråk och vegetation, trots att gravstenarna liknar de på övriga kyrkogårdar.

Gravkvarteren kring 1950- och 60-talen kännetecknas av just krav på rationell skötsel och enhetlig utformning. Detta ledde till nästan identiskt lika gravvårdar stående i rad med rygghäckar mellan raderna. Gångar såddes igen för att ingå i den allmänna gräsytan, arbetskrävande häckarrangemang eller kantstenar runt vårdarna togs bort och alléträd gallrades ut.

De senaste årtiondena har de stränga reglerna för gravvårdarnas utformning mjukats upp och ger ett större utrymme för personligt formspråk. Ännu är det dock svårt att värdera det senare 1900-talets utformning av kyrkogårdarna och dess gravvårdar ur kulturhistorisk synpunkt.

Minneslundar

Under 1900-talets senare tid har ett nytt gravskick uppkommit med minneslundar. Eldbegängelse och nedgrävning av aska i mer eller mindre anonym form har däremot lång förhistoria i vårt land. Liknande jordning har skett ända från bronsåldern fram till 1100-talet då Sverige kristnades. Ibland hade graven inget synligt märke alls medan man ibland reste en sten eller en hög på platsen.

Eldbegängelse i vår tids mening har funnits sedan slutet av 1800-talet. I England bildades de första eldbegängelseorganisationerna på 1870-talet. Svenska Eldbegängelseföreningen bildades 1882. Gravskicket att gräva ned eller strö ut aska inom ett gemensamt område i en minneslund har funnits sedan 1958. Det grundas på ett tillägg i den då gällande kungörelsen från 1933 om eldbegängelse. I samband med 1958 års tillägg tillkom även möjligheten att strö ut aska på en plats som inte är begravningsplats.

Minneslunden kan sägas vara en modern form av gemensamhetsgrav. Den avlidnes aska grävs ned eller sprids ut någonstans inom minneslunden för att vara mer anonym. Hela lunden blir då en minnesplats för de anhöriga istället för en specifik gravvård som kräver skötsel eller omvårdnad. Anläggandet av

Bild 7. Minneslundan på Gamla kyrkogården i Sandviken anlades 1966.

minneslundar kräver däremot omsorgsfull planering för att kännas som värdiga och uppskattade platser för de anhöriga.

Skogskyrkogårdar

Skogskyrkogårdarna i Sverige har olika uppkomst och tre olika kategorier kan urskiljas. Dels skogskyrkogården med ett samiskt ursprung, dels pest- och kole-rakyrkogårdar som anlades utanför städerna utan arkitektoniska eller långsiktiga ambitioner. Till sist kan man urskilja skogskyrkogårdar som har ett nationalromantiskt ursprung och det är dessa som vi främst förknippar med en skogskyrkogård idag. Denna beskrivning utgår ifrån den senare kategorin.

Som tidigare nämnts växte en annan sorts kyrkogård fram samtidigt som kyrkogårdsträdgården utvecklades på slutet av 1800-talet. Den kallas parkkyrkogården eller landskapskyrkogården och kan härledas till den engelska parkstilen. Utmärkande för de första anläggningarna var deras karaktär av stads- och fri-luftspark. De bestod av lummiga planteringar utmed svängda gångar och dammar med gravar samlade i strödda grupper. Park- och landskapskyrkogårdarna uppkom som en reaktion på de stora och ödsliga gravfält som anlades utanför städerna under 1800-talet.

Vid sekelskiftet växte de romantiska idealen fram och nu hämtades inspiration från den inhemska vilda naturen. Den gestaltade kyrkogården som växte fram under denna tid innebar en attitydförändring till naturen. Den fattiga utmarkens tall- och granskog, som i årtusenden betraktats som lite skrämmande, och betydligt mindre värdefull jämfört med åkern och lövängen, blev nu ett ideal.

Den medvetet gestaltade skogskyrkogården i Sverige härrör från början av 1900-talet. På 1920-talet anlades flertalet skogskyrkogårdar men skogskyrkogårdens glansperiod inträffade först på 1930- och 40-talen. Troligtvis hör det samman med att först då blev ett naturanpassat byggande vanligt där den ursprungliga vegetationen runt omkring bevarades.

Ännu idag anläggs skogskyrkogårdar i Sverige. Kanske är de så populära på grund av att naturen upplevs som viktig i och invid våra tätorter av miljö- och rekreationsskäl.

LAGAR

I följande kapitel beskrivs de lagar som behandlar vård- och underhåll av begravningsplatser samt de kulturhistoriska värdena på kyrkogården. Kapitlet inleds med en kort historik över hur dagens regelverk utvecklats. Vidare följer en redovisning av de lagar som reglerar kyrkogårdarnas utformning idag.

Historik

Det lagliga skyddet för kyrkor och kyrkliga miljöer går långt tillbaka i vårt land. Den första skyddslagstiftningen för kulturvärden kom redan under stormakts-tiden i och med 1666 års Fornvårdsplakat. Landshövdingarna och domkapitlet kom att från år 1746 kontrollera kyrkobyggandet och från 1759 krävdes Kungl. Maj:ts godkännande av ritningar till kyrkor. Överintendenten hade det fackmässiga ansvaret för kyrkobyggandet vilket från 1817 övergick till överintendentsämbetet. Överintendentsämbetet ombildades 1917 till Kungl. Byggnadsstyrelsen.

År 1920 tillkom en kungörelse rörande det offentliga byggnadsväsendet vilken medförde att statlig prövning krävdes även för begravningsplatser. Kungl. Byggnadsstyrelsen omorganiserades 1967 och prövningen av kyrkobyggnader och begravningsplatser överfördes till riksantikvarieämbetet. Prövningen decentraliserades 1967 till länsstyrelserna.

1989 års författningsändring innebär att det läggs större ansvar på själva pastoraten för utformningen av kyrkogården. Viss prövning sker hos byggnadsnämnden och länsstyrelsens prövning begränsas till kulturmiljövårdens intressen.

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

I fjärde kapitlet i Lagen om kulturminnen m.m. regleras bestämmelserna om de kyrkliga kulturvärdena. Kapitlet har tre avsnitt som omfattar kyrkobyggnader och kyrkotomter, kyrkliga inventarier samt begravningsplatser. Endast kyrkor och kyrkogårdar anlagda före 1940 står under statlig tillsyn men lagstiftningen kan omfatta även yngre kyrkor och kyrkogårdar efter beslut av riksantikvarieämbetet. Den statliga tillsynen ska endast omfatta de kulturhistoriska värdena. Till de kulturhistoriska värdena räknas även konstnärliga värden.

I kapitlets tredje avsnitt rörande begravningsplatser sägs i 11 §:

”I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller försvanskas.”

Vidare lyder 13 §:

”För begravningsplatser som är anlagda före 1940 krävs tillstånd av länsstyrelsen
– *för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,*
– *för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.”*

Med väsentlig ändring omfattas bl.a.

- ändring av hägnad,
- ändring av material eller färgsättning av anordning inom begravningsplatsen,

- ändring av konstnärlig utsmyckning på begravningsplatsen,
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär,
- större ändringar av gravkvarter och vägsystem,
- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som får betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kring gravplatser, samt
- ändring av belysning.

Fjärde kapitlets andra del om kyrkliga inventarier berör delvis även kyrkogårdarna. 6 § lyder:

”Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl.”

I samma kapitel reglerar 7–10 §§ att det för avyttring, reparation, ändring, flyttning m.m. av sådana inventarier krävs tillstånd av Länsstyrelsen. Här regleras även bestämmelser om förteckning över kyrkliga inventarier. De kulturhistoriskt värdefulla gravvårdarna kan betecknas som kyrkliga inventarier och därmed tas upp i inventarieförteckningen.

Begravningslagen (1990:1144)

I begravningslagen finns några paragrafer i 7:e kapitlet som kan komma att beröra de kulturhistoriska värdena. 25 § inleder avsnittet om gravanordningar m.m. och lyder:

”Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.”

Vidare säger 26 §:

”Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.”

Med stöd av 25–26 §§ kan gravvårdarnas utformning styras för att anpassas till de kulturhistoriska värdena på kyrkogården, då det ingår i god gravkultur. De kulturhistoriska värdena och riktlinjer för anpassning ska vara tydligt formulerade.

Slutligen lyder 37 § i avsnittet om gravrättens upphörande:

*”Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.
Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.”*

Målet är att bevara kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar på ursprunglig plats för att inte det historiska sammanhanget ska gå förlorat. Endast i undantagsfall bör man ställa upp vårdarna på annan plats på kyrkogården.

SKÖTSELRÅD

För att underlätta vårdarbetet med gravvårdar ges några generella riktlinjer över hur olika material kan underhållas och skador åtgärdas. Det viktigaste är att vårdinsatserna inte får skada gravvården. Gravvården ska heller inte se ny ut efter vårdinsatser utan patinan har ett kulturhistoriskt värde i sig. Beskrivningen utgår ifrån de gravvårdsmaterial och skador som generellt förekommer på Södra kyrkogården.

Riksantikvarieämbetet kan även ge råd om vård- och konservatorsarbeten på kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar och ordnar så kallade pastoratskurser i vårdfrågor.

Rengöring av stengravvårdar

Vid rengöring av all sorts sten bör traditionella rengöringsmedel undvikas då de ofta innehåller ämnen som bildar skadliga salter. Jord och smuts kan normalt avlägsnas med ljummet vatten. Om nedsmutsningen är så kraftig att rengöringsmedel är nödvändigt bör man välja ett medel som är biologiskt nedbrytbart och med neutralt pH-värde.

I skuggiga och fuktiga lägen blir ofta stenen grön av alger som växer på stenen. Algerna kan även ha en röd ton. Lavar vill gärna ha något torrare betingelser och de växer långsammare. Lavar kan i vissa fall vara skyddande för stenen och bör då inte avlägsnas trots att de kan tyckas vara estetiskt störande. I andra fall bryter däremot lavar ned stenen, dels genom att de håller stenen fuktig och dels för att lavarnas rötter (hyferna) tränger in i stenen och bidrar till vittring.

Alger och lavar tas bort genom borstning med mjuk stålborste sedan laven eller mossan indränkts i ljummet vatten. Indränkning i vatten gör det lättare att avlägsna växtligheten. Helst bör fuktningen ske kontinuerligt under flera timmar för att få riktig verkan. Lavar är lättast att avlägsna under vår och höst, organismerna är mest och aktiva då och följaktligen mer sårbara. Rengöring med vatten bör undvikas vid risk för frost för att förhindra frostsprängning.

Ofta förekommer rester av stearin på gravvårdarna i samband med utsättning av marschaller eller ljus. Stearinet bör först skrapas bort med ett oskarpt verktyg och därefter avlägsnas med lacknafta och/eller trikloretylen (Tri).

Lagning av sprickor och flisor

Äldre gravvårdar kan ha lagningar utförda i cement som kan orsaka saltutfällningar och ge sprickor och spjälkningar i stenen. Lagning bör istället ske med ett bruk som är svagare än materialet som ska lagas. Cementlagningar bör om möjligt avlägsnas och ersättas av ett reversibelt lagningsbruk, t.ex. ”Stentekniks” lagningsbruk. Liknande åtgärder ska utföras av erfaren fackman.

Insatta järndubbar i framför allt socklar kan också orsaka sprickor och spjälkningar i stenen. Det beror på att järnet utvidgas vid rostning. Befintliga järndubbar som skadar stenen och inte kan bytas ut bör rostskyddsbehandlas. Montering av nya stenar på fundament bör ske med rostfri dubb.

Avslagna mindre flisor kan limmas med stenlim. Riksantikvarieämbetet rekommenderar ett polyesterhartslim. Vid arbete med bruk och lim får ej frostrisk förekomma.

Bild 8. Sprickor på grund av rostande järndubb.

Bild 9. Rostigt gjutjärn i behov av underhåll.

Underhåll av gjutjärn

Rost är den vanligaste skadan på gjutjärn. Sprickor förekommer också på framför allt gjutjärnsstaket. Rosten borstas bort med stålborste. Rostskyddsgrundning görs med linoljebaserad blymönjefärg och järnet strykes därefter två gånger med mager äkta linoljefärg. Den äkta blymönjefärgen ger bästa rostskyddet och får användas av företag och förvaltningar för att vårda objekt med kulturhistoriskt värde.

Rostskyddsbehandling upprepas vid behov. Beroende på klimat m.m. kan tidsintervallerna variera men vart tionde år kan tjäna som ett riktmärke.

Trasiga och/eller spruckna gjutjärnsstaket kan svetsas. Det kräver hantverkare med erfarenhet av gjutjärnssvetsning. Man kan även nita eller skruva ihop gjutjärn, vilket är det traditionella sättet att lag gjutjärn.

Underhåll av gravvårdar i trä

Träet ska vårdas till att hålla så länge som möjligt vilket innebär att behandla det som man behandlar trä utomhus. Genom att måla vårdarna när färgen flagnar eller träet torkat ut förlängs livslängden avsevärt. Man bör hålla sig till den färg som ursprungligen använts och de äldre träkorsen var oftast målade med linoljefärg.

Inskriptioner, förgyllning och målning

Vissa gravvårdar har ursprungligen haft förgyllning eller målade. Dessa kan på ett försiktigt sätt förnyas om det är nödvändigt och på tidigare förgyllningar kan omförgyllning med bladguld behöva göras. Innan åtgärd påbörjas är det viktigt att det finns belagt att vården varit förgylld eller målade tidigare så att man inte förvanskar historien. Omförgyllningar eller ommålningar av inskriptioner ska utföras av utbildad fackman, t.ex. konservator.

HISTORIK

För att ge en bild av hur gravsättningstraditionen sett ut i Sandvikens församling redovisas först en historik om hela Sandvikens församling. Sandvikens församling hette tidigare Högbo församling med Högbo kyrka som församlingskyrka varför historiken utgår redan från Högbo kyrkas framväxt. Därefter följer en del om Södra kyrkogårdens historik. Den sista delen är en beskrivning över kyrkogårdens utseende, struktur och uppbyggnad idag.

Sandvikens församling

Genom bildandet av Sandvikens Jernverk 1862 växte det fram ett nytt samhälle söder om den sedan långt tidigare etablerade Högbo. För dessa invånare var det ett stort företag att ta sig till kyrkan som låg i Högbo. Vägen mellan Sandviken och Högbo var relativt svårframkomlig och det hörde inte till vanligheterna att järnverksarbetare hade tillgång till häst. I brist på gudstjänstlokal samlades många familjer i hemmen till gemensam andakt. Olika religiösa rörelser fann sin väg till Sandviken vid slutet av 1800-talet och de olika friförsamlingarna uppförde efter hand sina egna bönhus och kyrkor.

Genom en överenskommelse kunde Lutherska Missionsföreningens bönhus användas även som predikolokal för prästerskapet från år 1881. Nästföljande år köptes detta hus av Sandvikens bolag och man lät bygga till ett torn och sakristia för att ge det en mer kyrklig prägel. Samma år fick Sandviken en egen präst. I lokalen hölls nu regelbundna gudstjänster på söndagsförmiddagarna medan Lutherska Missionsföreningen disponerade lokalen på eftermiddagen. År 1887 invigdes kyrkogården intill kyrkan, den vi idag kallar Gamla kyrkogården. Vid en kyrkstämma år 1896 beslutades att Sandvikens kyrka skulle bli församlingens huvudkyrka.

År 1929 började den nuvarande kyrkan byggas efter ritningar av professor Israel Wahlman. När invigningen ägde rum 1931 ersatte den nya kyrkan den gamla som revs. År 1935 ändrades församlingens namn från Högbo församling till Sandvikens församling.

Bild 10. Södra kyrkogården med slingrande gångar och skogskyrkogårdskaraktär.

Södra kyrkogårdens historia

I församlingens södra del invigdes 1928 Södra kyrkogården som är den yngsta av Sandvikens tre kyrkogårdar. Den är utformad som en skogskyrkogård med ett arkitektoniskt formspråk som är friare i jämförelse med Högbo kyrkogård och Gamla kyrkogården. Södra kyrkogården med dess trädplanteringar och slingrande gångstigar har utformats av trädgårdsarkitekten Sven A. Hermelin. Kyrkogården har en tidstypisk karaktär och rymmer idag ca. 3 800 gravar, varav merparten är från senare tid.

År 1935 uppfördes ett krematoriekapell efter ritningar av samma arkitekt som ritade Sandvikens nya kyrka, Lars Israel Wahlman. Sedan dess har krematoriet byggts på i flera omgångar, bl.a. med ett nytt modernare kapell, utrymmen för personal, teknik och ventilation. På 1950-talet byggdes nya ekonomi- och personalbyggnader på kyrkogården. På 1990-talet skedde omfattande ombyggnader av krematoriekapellet och då anlades också minneslunden i kyrkogårdens södra del.

KYRKOGÅRDSBESKRIVNING

För att skapa en bild av Södra kyrkogårdens struktur och gestaltning ges en beskrivning av olika komponenter så som planform, kvarterstruktur, omgärdning m.m.

Planform

Södra kyrkogården i Sandviken har en oregelbunden planform. Den östra gränslinjen böjer sig i en mjuk konvex båge medan den västra linjen är rak. Planen smalnar av i norr och är bredare i den södra delen. I nordväst har planen

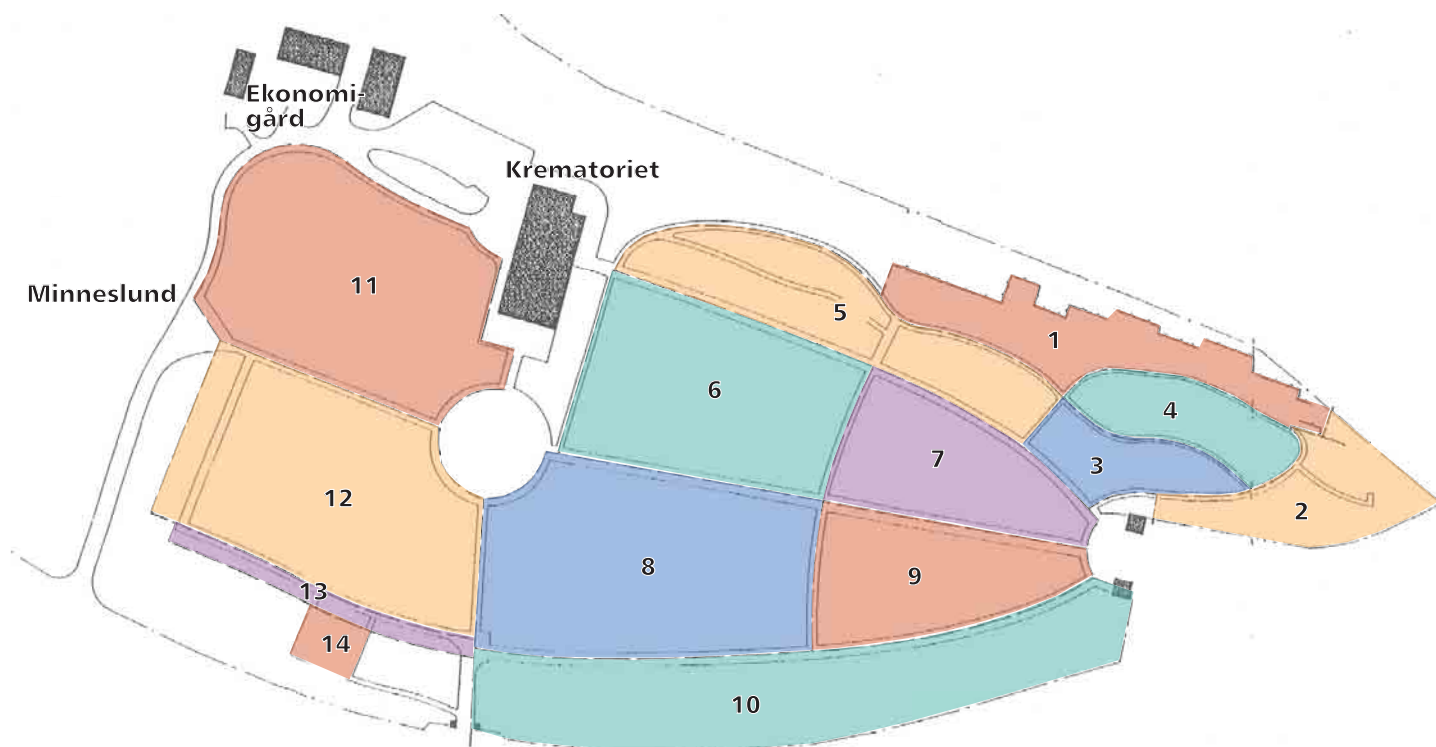

Bild 11. Översiktskarta Södra kyrkogården i Sandviken.

Bild 12. Kyrkogårdens huvudentré med grindhus.

byggts på med en långsmal del som skjuter ut mot norr. Kyrkan ligger i väster och ekonomibyggnaderna längre åt sydväst.

Kyrkogårdens huvudentré med två grindhus finns i den norra delen och en mindre entré plus en väg för motortrafik löper in mot kyrkan från den östra sidan. Centrerat mitt i planen, framför kyrkobyggnadens huvudentré, finns en rondell med en minnespelare i navet. I den södra delen av kyrkogården finns en minneslund. Från huvudentrén, genom rondellen och fram till minneslundan finns en huvudaxel i form av en genomskärande gångväg. Ytterligare en axel finns från östra entrén, genom rondellen och fram till kyrkporten.

På området finns byggnader för begravningsceremonier och personalutrymmen, minneslund, gravkvarter med gångvägar samt stora delar sparad och outnyttjad skogsmark. Det finns också anlagda parkeringar för personal och besökare vid ekonomibyggnaderna.

Omgärdning

Huvudentrén i norr har järngrindar som är utsmyckade med stiliserade oljelampor, vilket symboliserar både vaksamhet och evighet. Oljelampan som symbol återfinns även på många av gravstenarna på Södra kyrkogården.

Grindpelarna är stora och kraftiga med stensockel, rosafärgad puts och koppartak. Längs den östra och södra gränsen finns ett högt brunfärgat trästaket. Vid den östra entrén finns en grind och två grindpelare med samma utformning som de ovan nämnda. Den västra avgränsningen utgörs delvis av järnstaket, delvis av ett enkelt ståltrådsnät.

Vegetation

Marken i gravkvarteren är naturmark eller anlagda gräsytor. Gångvägarna är av grus eller asfalt och gångstigarna är upptrampade stigar på skogsmark. Tall är det dominerande trädslaget men det finns också en del inslag av björk, gran och enstaka fall av rönn. Vegetationen i kvarteren är omväxlande noga efterhållen, som t.ex. de formklippta måbärshäckarna, och omväxlande vildvuxen, som i de sparade skogsområdena. Det är dessa kontraster som skapar kyrkogårdens karaktärsdrag.

Runt hela kyrkogårdens yttre gräns finns partier med skogsmark som förhindrar insyn och gör kyrkogården till ett isolat mitt bland bostadskvarteren som omringar platsen. Kvarter 3, 4 och 11 utgörs helt av skogsmark och utnyttjas inte som begravningsplats. I kvarteren växer bl.a. tall, gran och björk och här finns blåbärsris, klöver, liljekonvalj och diverse grässorter. En stor del av kvarter 7 används som naturlund. Här finns trädslag som tall, gran, björk och rönn. I gräset växer vitsippor, blåsippor, rödklöver, prästkragar, liljekonvalj m.m. på sommaren.

De formklippta måbärshäckarna fungerar både som inramning av hela eller delar av kvarteren, och som enskilda rader bakom gravvårdarnas ryggar. En del otuktade barr- och lövbuskar finns. På enstaka håll växer ormbunkar.

I minneslunden är vegetationen glesare och noggrant planerad. Längs gränserna har naturmarken sparats. Gräsmattor har anlagts i minneslundens centrala delar och inom större urngravsområden. Vägssystemet sträcker sig runt hela området. Minneslunden omsluter en damm och kring denna finns en öppen gräsplan. Buskar avskiljer lundens norra delar som angränsar mot den övriga kyrkogården. Inom området växer framför allt diverse lövträd och lövbuskar.

Byggnader

På Södra kyrkogården i Sandviken finns ett flertal byggnader och fasta anordningar som beskrivs i följande kapitel.

Krematoriekapellet

Kapellet uppfördes år 1935 efter ritningar av Lars Israel Wahlman. Kapellet har formen av en liten kyrka med kor och församlingsdel, mellan vilka det finns två stora portar. Från början var tanken att portarna skulle tillslutas efter begravningsakten för att symbolisera portarna mellan jordelivet och evigheten men nu står de öppna, bl.a. av praktiska skäl.

Sedan byggnadsåret har kapellet blivit tillbyggt flera gånger, bl.a. 1958 med ett mindre kapell och ett väntrum. En stor ombyggnad skedde i början av 1990-talet då personalutrymmena och krematoriet byggdes om. Idag innehåller byggnaden krematorium, kapell, personalutrymmen och utrymmen för teknik och ventilation. Byggnaden är i klassicistisk stil där de senare tilläggen har fri

Bild 13. Krematoriekapellet.

arkitektur men har anpassats till den ursprungliga byggnaden vad gäller kulör och putsstruktur. Fasaden har putsad sockel, spritputsad rosafärgad fasad med slätputsade knutar. Kyrkporten är sannolikt original, med omfattning av schiffer, dubbelport med kopparplåt och en trappa i schiffer.

Ekonomibyggnaderna

I söder ligger ekonomibyggnaderna vilka är byggda på 1950-talet och består av tre byggnadskroppar, varav vissa är sammanbyggningar. Byggnaderna innehåller personalutrymmen och förrådsutrymmen. Husen är i ett plan, har fasader av svart locklistpanel och tak med betongtegel.

Grindhusen

Det finns två grindhus som står på var sida om huvudentrén i norr. Byggnaderna har sockel av röd natursten, rosafärgad puts och tälttak med kopparplåt. Husen har en varsin gråmålad dörr och små fönster med krysställda spröjs.

Bild 14. Ekonomibyggnaderna.

Bild 15. Klockstapeln från norr.

Övriga fasta anordningar

I nordöstra hörnet av kvarter 11 står klockstapeln, strax utanför kyrkporten. Den är uppförd 1967 och består av två höga rektangulära betongblock. Högst upp sitter två jalousier och under dessa hänger klockan.

Minnespelaren i rondellen är formad som en hög pelare med ett fyrfat högst upp. Fyrfatet har en stiliserad låga på toppen. Minnespelaren restes 1935, samtidigt som krematoriekapellet invigdes. Pelaren är en gåva från Sandvikens Jernverk och är till minne av de bortgångna som tjänat Jernverket.

Kyrkogårdens bänkar och belysning är anpassade efter miljön. Bänkarna är av trä/stål med rygg eller trä/betong utan ryggstöd. Belysningen är låga gatlyktor, svartmålade med modern design i äldre stil.

Kvartersstruktur

Kvartersstrukturen på Södra kyrkogården är som mest oregelbunden i den nordvästra delen i kvarter 1-5 som har ett slingrande gångsystem.

Kvarter 6-9 är mer regelbundna. Tillsammans liknar formen fören på ett skrov, sett uppfifrån. Vid den nordligaste spetsen finns huvudentrén och från den finns en gångväg som klyver skrovet i två delar. Från väst till öst löper ytterligare en gångväg som delar skrovet i fyra delar och alltså formar de fyra kvarteren. Kvarter 7 och 9 ligger i norr och kvarter 6 och 8 mot söder.

Kvarter 10 är det mest långsmala på planen och sträcker sig från nordöstra delen vid huvudentrén, längs med både kvarter 8 och 9 och slutar vid den östra entrén. Detta kvarter ligger längst österut på planen.

Kvarter 11 och 12 är de sydligaste gravkvarteren och kan med viss modifiering liknas vid aktern på ett skrov. Vid det nordvästra hörnet av kvarter 11 ligger krematoriet. Båda kvarteren omsluts av gångvägar.

Kvarter 13 och 14 är de till ytan minsta gravkvarteren. Kvarter 13 är långsmalt och sträcker sig längs hela kvarter 12:s längd. Kvarter 14 är kvadratisk till sin form och ligger intill kvarter 13, mitt emellan de två östra entréerna. Formen begränsas av skogsmarken omkring.

Hela planområdet söder om gravkvarteren utgörs av en minneslund med en damm och gångvägar.

De flesta kvarteren avgränsas av större asfalterade eller grusade gångar. Längs med dessa huvudaxlar och större gångar återfinns de mer påkostade och största gravvårdarna, till stor del familjegravar. Här finns även en stor andel gravvårdar bevarade från slutet av 1920-talet och 1930-talet.

Kvartersvis beskrivning

För att skapa sig en uppfattning om kyrkogårdens uppbyggnad följer en beskrivning kvarter för kvarter.

Kvarter 1

Kvarter 1 ligger längs den nordvästra gränsen och har en långsmal form som breddas i söder. I sydligaste delen delas kvarteret i två delar av en gångstig. I väster avgränsas kvarteret av en stenmur och i övriga riktningar av gångvägar. Vegetationen är spridda träd av blandade trädslag, i norr mest björk, och några mindre otuktade buskar. Gravvårdarna är till största delen stående, i sten och har samma storlek. Vårdarna är uppradade längs hela muren samt spridda i oregelbundna rader mellan muren och gångvägen. Kvarteret har sentida gravvårdstyper med katalogstenar från 1975 och framåt.

Kvarter 2

Kvarter 2 angränsar till kvarter 1 i den nordligaste delen, sträcker sig ner i sydöstlig riktning och avgränsas där av en gångväg. Längs den östra gränsen finns ett gjutjärnsstaket. Marken består av ängsmark gles med träd i väster och en strikt rad med barrträd mot den östra gränsen. Det är gles mellan gravvårdarna och variationen mellan material och utformning är stor, från natursten till trä och marmor. Sedan 1988 är kvarteret en begravningsplats för muslimer.

Kvarter 3 och 4

I utrymmet mellan de två första kvarteren ligger kvarter 3 och 4 och de har tillsammans en oval form, men som delas av en slingrande stig mellan varandra. Kvarteret består av naturängsmark med tallar och är outnyttjat.

Kvarter 5

Vid kvarter 1:s sydligaste del ligger kvarter 5 och når med sin långsmala form nästan fram till krematoriet. Formen ramar in av gångvägar i alla riktningar. En stig delar kvarteret i två halvor. Längs gravvårdsraderna finns mossbevuxna stenplattor på marken. I norr finns en häck runt platsen för trädgårdsredskapen och i övrigt mest tallar. I norra delen är de flesta stenarna liggande. I söder är något fler stenar resta. Vårdarna är från 1950-talet till nutid och både enskilda och familjegravar.

Kvarter 6

Kvarter 6 är belägen längst till sydöst av de fyra kvarter vars form påminner om fören på ett skrov. Den sydligaste delen saknar gravvårdar och utanför kvarterets södra sida finns krematoriet. Från norr till söder går en slingrande gångstig av mossbevuxna stenplattor som delar kvarteret i två delar. Spritt bland gravraderna finns diverse trädslag, mest tall och björk. Här finns också mindre buskar och formklippta häckar. Vissa häckrader ramar in kvarteret och andra fungerar som ryggstöd för gravstenarna. Längst till öster angränsar kvarter 6 till huvudaxeln som leder från huvudentrén till minneslunden. Stenarna som är uppradade

Bild 16. Kvarter 1 södra delen, från söder.

Bild 17. Kvarter 2 mot norr.

Bild 18. Kvarter 3 och 4 mot norr.

Bild 19. Kvarter 5 södra delen, mot norr.

Bild 20. Kvarter 7 södra delen, mot norr.

utmed huvudaxeln är äldre, större och mer påkostade än övriga. Dessa vårdar är stående och från 1930-talet och framåt. I övriga delar av kvarteret är stenarna både liggande och stående och från 1950-talet och framåt.

Kvarter 7

Kvarter 7 har en speciell kontrast mellan ordnat och oordnat. Kvarteret ligger norr om kvarter 6 och har en trekantig form. Den östra sidan bildar en fortsättning på den tillrättalagda raden mot huvudaxeln. Utformningen med större familjegravar med ryggen mot en formklippt häck fortsätter runt hela kvarter 7 och bildar en ram. Innanför ramen finns en naturlund med rik vegetation av skogs- och ängsmark. Ingångar till naturlunden finns i norr och söder. Här består gravvårdarna av enstaka spridda stenar med varierande utformning. Vissa är polerade och bearbetade, andra är naturstenar utan inskription. Samtliga är små till storleken och från 1950-talet och framåt. Stenarna i den yttre ramen är från 1930-talet och framåt.

Kvarter 8

Öster om kvarter 6 ligger kvarter 8. Det sydvästra hörnet når ner till rondellen och har en konkav avslutning. Den västra sidan ligger i anslutning till huvudaxeln där gravvårdarna är ordnade som beskrivet i kvarter 6 och 7. Även östra raden i kvarteret som också ligger mot en gångväg, har en utformning med större gravar utmed en formklippt häck. I övriga delar finns tallar och grannar, otuktade buskar och enstaka ormbunkar. Gravarna är uppställda i rader i öst-västlig riktning. Merparten är i sten och stående men här finns även en del gjutjärnskors och -urnor. I kvarter 8 finns kyrkogårdens äldsta gravvårdar från 1928 då kyrkogården anlades.

Kvarter 9

Kvarteret sträcker sig mellan kvarter 8 och huvudentrén i norr och är trekantig till formen. I söder finns plats för redskap. Den yttre ramen är uppbyggd på samma sätt som i kvarter 6, 7 och 8. I kvarterets inre delar finns en lång tydlig rad med stenar som står med ryggen mot östra häcken. I väster står korta gravvårdsrader bland rygghäckar och tallar och längre åt öster finns en stor öppen gräsyta. Gravvårdarna är sentida familjegravar och enskilda gravar. Påtagligt många har finska efternamn. Stenarna har datum från 1980-talet och framåt.

Kvarter 10

Kvarter 10 har en långsmal form med en rad gravstenar. I öster finns outnyttjad skogsmark och den yttre gränsen utgörs av ett högt trästaket. Bakom stenarnas ryggar löper en formklippt häck. Stenarna är placerade på kvarterets västra sida. Det finns många odaterade familjegravar, både liggande och stående, varav de äldsta daterade är från 1936.

Kvarter 11

Kvarterets nordöstra hörn ligger vid rondellen och har därför en konkav form medan det sydvästra hörnet rundas av konvext mot ekonomibyggnaderna. Kvarteret består av skogsmark med bl.a. tall, björk och rönn och har enstaka skogsstigar. I nordost står klockstapeln och i öster finns parkeringsplatser för besökare. Parkeringsplatserna har grusunderlag och stolpar av huggen granit. I övrigt är marken outnyttjad för gravvårdar.

Kvarter 12

Även kvarter 12 ligger vid rondellen och har ett konkavt hörn i nordväst. Tallarna är koncentrerade till den södra delen. I kvarteret finns formklippta häckar som ryggstöd för gravvårdarna. Även en del formklippta enbuskar finns. Den sydligaste delen är en öppen outnyttjad gräsplan. Gravarna står i tydliga rader med jämna mellanrum. Det är omväxlande stående och liggande stenar från 1937 och fram.

Kvarter 13

Kvarter 13 utgörs av en enkel rad gravvårdar som står uppradade öster om den sydöstra gångvägen. Kvarteret har en avlång plan utefter en låg mur bakom gravvårdarna. Bakom muren finns lövträd och vildvuxen skogsmark. Gravarna består mest av resta familjegravar där de äldsta är från 1937.

Kvarter 14

Kvarteret ligger ungefär på mitten av kvarter 13:s östra sida. Kvarter 14 är litet och kvadratisk. Det omringas av skogsmark med höga träd på alla sidor utom den västra som vetter mot en häck på kvarter 13. Det finns sammanlagt sju rader och alla gravvårdar är mycket små. Materialen är sten och trä. Här finns merparten av kyrkogårdens träkors bevarade. Många av gravarna har text som tyder på att barn är begravda där. Flera är odaterade men de äldsta daterade är från 1930-talet.

Minneslund

Minneslunden karaktäriseras av en öppen plan med en damm i mitten. Runt dammen går en gångväg. Längs plangränserna finns växtlighet i form av buskar och träd som avskärmar lunden både från den övriga kyrkogården, samt mot de yttre gränserna mot bostadsområdet. Det finns två varianter av ljushållare, en som är skulpturalt utformad och öppen och en där ljusen ställs in bakom glas och under tak som i en lykta. Minneslunden anlades i början av 1990-talet.

Bild 21. Kvarter 9, mot norr.

Bild 22. Kvarter 10 södra delen, mot norr.

Bild 23. Kvarter 12 norra delen, mot söder.

Bild 24. Kvarter 14, mot väster.

Bild 25. Minneslunden.

KULTURHISTORISKT VÄRDE OCH BEVARANDE

Som utgångspunkt för bevarandet av Södra kyrkogården har Läns museet tagit fram en kulturhistorisk värdering av denna. Följande kapitel har delats upp i två delar där den första delen tar upp övergripande strukturer som karaktäriserar kyrkogården som ska bevaras medan den andra delen behandlar specifika gravvårdar som utpekats som särskilt kulturhistoriskt värdefulla.

För att underlätta skötseln och bevarandet av värdefulla gravvårdar har det tagits fram skötselråd som behandlar sådana gravvårdar och material som finns representerade på Södra kyrkogården i Sandviken.

Ytterligare bestämmelser för hur gravvårdar ska utformas och placeras finns i församlingens egna gravvårdsbestämmelser.

Bevarandevärda strukturer

Nedan följer en sammanfattning av de övergripande strukturer, enskilda konstverk samt övriga karaktärsdrag som av läns museet bedömts som bevarandevärda ur kulturhistorisk synvinkel. För att inte minska det kulturhistoriska värdet ska dessa strukturer och karaktärsdrag bevaras. Särskilt utvalda gravvårdar behandlas separat i följande kapitel.

Gemensamt för samtliga kvarter med äldre gravvårdar är att eventuellt nytillkomna vårdar ska vara av samma karaktär som de omkringliggande. Det är värdefullt för upplevelsen av kyrkogården att äldre gravvårdar i så stor utsträckning som möjligt bevaras på sin ursprungliga plats. I första hand kan en förtätning av befintliga kvarter ske innan gravvårdar tas bort. Det är av stor vikt för upplevelsen av kyrkogården att äldre gravvårdar finns bevarade samtidigt som nya vårdar kommer till. När det gäller tillkomst av nya gravvårdar ska i första hand de nyare kvarteren förtätas. Höga krav ska ställas på vårdar vid en förtätning av kvarterens stora stråk som idag domineras av större familjegravar från 1910- och 1920-tal.

Idag finns inte så många vårdar med yrkestitlar bevarade. Vårdar med titlar är viktiga för kyrkogården och ska bevaras i så stor utsträckning som möjligt.

Planform

Kyrkogårdens planform innehåller information om ålder och utbyggnadsfaser. Den oregelbundna planformen och de mer eller mindre slingrande gångvägarna är en fortsättning på park- och landskapskyrkogårdarna som började etableras under slutet av 1800-talet. På Södra kyrkogården syns utvecklingen till 1920-talets skogskyrkogård där den ursprungliga vegetationen bevarats i det naturanpassade byggandet.

De arkitektoniska komponenter som karaktäriserar planformen är:

- Rondellen i mitten av planen
- Huvudaxlarna som genomskär planen
- Gångvägarna som formar kvarteren till en skrovliknande form.

Vegetation

Vegetationen på skogskyrkogården är ett av de viktigaste kulturhistoriska värdena. Det som karaktäriserar kyrkogården är:

- Att de största gångvägarna är asfalterade, de något mindre är grusvägar och de minsta stigarna är upptrampade naturstigar.

- Fördelningen mellan de olika trädslagen, med dominans av tall.
- Den speciella kontrasten mellan ordnat och oordnat, tuktat och otuktat.
- Ridån av höga träd kring kyrkogårdens yttre gräns.
- Naturlunden i kvarter 7.
- De formklippta häckarna.

Kvarter/allmänt

Kyrkogården har en genomtänkt struktur med större och mer påkostade familjegravar längs huvudaxlarna och större gångvägar. Detta ger intryck av en tydlig ordning som är värd att bevara. För att bevara karaktären ska man tänka på följande vid eventuell förändring:

- Längs med huvudaxlarna och de större gångvägarna ska nya gravvårdar anpassas noga efter de äldre avseende former, materialval och dimensioner.
- Återanvändning av stenar är möjligt längs med huvudaxlarna och de större gångvägarna om de behålls på ursprunglig plats.
- Det vore positivt med en långsiktig strävan efter att skapa tydligare struktur i placeringen av stående respektive liggande stenar, samt att hålla liknande storlek och form på stenar inom samma kvarter. Det skulle vara en strävan i samma anda som det sena 1920-talets rekommendationer.

Kvarter 3, 4 och 11

Detta är outnyttjad skogsmark och bör bevaras som sådan så länge det inte är platsbrist. Förtätning sker i stället i redan påbörjade kvarter. Detta för att bevara skogsmarkens miljöskapande värde. Skulle anspråk göras på dessa kvarter i framtiden bör utformningen bli lika varsam som i naturlunden.

Kvarter 7, naturlunden

För att bevara Södra kyrkogården som skogskyrkogård är det viktigt att spara så mycket som möjligt av skogsmarken. Naturlunden i kvarter 7 är ett utmärkt exempel på en rumsbildande enhet där den fria placeringen av gravvårdarna stämmer väl överens med karaktären. För att bevara karaktären i kvarteret ska man tänka på följande vid eventuell förändring:

- Framtida gravvårdar ska vara av natursten med sparsam bearbetning.

Kvarter 8

Kvarteret med de äldsta bevarade gravarna är kvarter 8 och det är också inom detta kvarter som det största kulturhistoriska värdet finns. Som helhet har det ett ganska splittrat intryck med sentida gravar insprängda bland de gamla. I den norra delen är dock merparten av stenarna från 1920-talets slut och 1930-talets början. Variationen i utformningen av gravvårdarna är stor. I kvarteret finns de flesta av kyrkogårdens järnkors och gjutjärnsurnor. För att bevara karaktären i kvarteret ska man tänka på följande vid eventuell förändring:

- Förtätning kan ske där det finns tomma gravvårdar.
- Vid tillkomst av nya gravvårdar ska de anpassas noga till de äldre avseende former, materialval och dimensioner.

Kvarter 14

Kvarteret karaktäriseras av mycket små gravvårdar. Här finns de flesta av kyrkogårdens vitmålade träkors. Flera av gravstenarna har liknande utformning trots att de är från olika tidsperioder och har inskriptioner som tyder på att små barn är begravda där. På senare tid har större gravvårdar rests i kvarteret vilket gör

att den småskaliga helhetsbilden börjar försvinna. För att bevara karaktären i kvarteret ska man tänka på följande vid eventuell förändring:

- Det är positivt om kvarteret kan fortsätta att vara ett kvarter där man gravsätter barn.
- Vid tillkomst av nya gravvårdar ska de anpassas noga till de äldre avseende former, materialval och dimensioner.

Byggnader

Byggnaderna och övriga arkitektoniska element är viktiga delar i kyrkogårdens helhet. För att karaktären ska bevaras är det viktigt att de kulturhistoriska värdena förvaltas väl. Eftersom Södra kyrkogården i Sandviken anlades före 1940 omfattas den av 4 kapitlet, 13 § i kulturminneslagen vilket innebär att alla byggnader och fasta anordningar på kyrkogården är skyddade och vid rivning, ombyggnad eller annan förändring krävs tillstånd från Länsstyrelsen.

- Krematoriekapellet är kraftigt ombyggt och har förlorat delar av sitt kulturhistoriska värde. Vissa detaljer i exteriören är dock bevarade och bör värnas om. Det gäller framförallt kyrkporten med omfattningen av schiffer, takmaterialet av enkupigt lertegel, dubbelporten med kopparplåt och den flacka stentrappan.
- Grindhusen har välbevarade exteriörer och stort arkitektoniskt, miljöskapande och autentiskt värde.
- Klockstapeln har anpassats väl till skogsmiljön och är ett tydligt avtryck från 1960-talet. Arkitekturen är sparsmakad med rena linjer och råa material vilket gör den tidstypisk.
- Minnespelaren i rondellen är ett viktigt landmärke för kyrkogården. Med sin placering mitt på kyrkogården, framför kyrkporten, är den en av de viktigaste rumsliga komponenterna. Den har också ett starkt symboliskt värde p.g.a. att den restes till minnet av bortgångna som tjänat Jernverket.

Omgärdning

Järngrindarna och grindpelarna i norr och öster har ett stort kulturhistoriskt och arkitektoniskt värde. Järnstaketet i nordväst är bevarandevärt. På toppen av grindpelarna sitter det en spetsig järnstav som dekoration men denna saknas på en av de östra pelarna. Här finns också putsbortfall. På en grindpelare i det nordöstra hörnet har kopparplåten bytts ut mot svartmålad plåt. Detta minskar det kulturhistoriska värdet. Vid restaurering är det viktigt att material och detaljer ersätts med lika det ursprungliga, både ur teknisk, arkitektonisk och kulturhistorisk synpunkt.

Särskilt bevarandevärda gravvårdar

Ett urval har gjorts av gravvårdar med så högt kulturhistoriskt värde att de ska bevaras helt intakta. Varje sådan gravvård finns upptagen på gravvårdsbilagan sist i rapporten med foto, urvalskriterium och karaktäristik.

Urvalskriterier

Följande urvalskriterier, som bland annat använts vid kyrkogårdsinventeringarna inom Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, har använts i arbetet med att peka ut de särskilt bevarandevärda gravvårdarna.

- Alla gravvårdar före 1870
- Alla gravvårdar med järndetaljer

- Gravvårdar med speciell konstnärlig utformning
- Gravvårdar hotade inom snar framtid
- Gravvårdar med tidstypisk utformning
- Gravplatser av person- eller lokalhistoriskt intresse

Det ska dock förtydligas att urvalet på de olika kyrkogårdarna i Sandvikens församling har skett utifrån de enskilda kyrkogårdarnas speciella förutsättningar. Nedan följer en förklaring.

Gravvårdar före 1870

Eftersom Södra kyrkogården anlades 1928 och är relativt ung faller den första punkten bort i denna inventering. Urvalet har i stället koncentrerats på att bevara kyrkogårdens ursprungliga karaktär och då är de äldsta gravarna särskilt betydelsefulla.

Ett alternativ hade varit att redovisa gravvårdar från alla tidsepoker för att visa kyrkogårdens tidslinje fram till idag. Nackdelen med detta är då att många äldre gravar hade valts bort till förmån för aktiva gravar vars ställning inte är hotad. I stället rekommenderas att nya inventeringar och urval görs med intervaller om ca. 10 år för att hålla de kulturhistoriska värdena uppdaterade.

Gravvårdar med järndetaljer

I urvalet har inte alla gravar med järndetaljer tagits med. En del moderna vårdar har järndetaljer men detta har inte ansetts vara ett eget stående kriterium för ett kulturhistoriskt värde. I stället har de äldsta gravvårdarna med urnor eller kors i järn eller gjutjärn valts ut i inventeringen. Samtliga återfinns i kvarter 8.

Speciell konstnärlig utformning

Kriteriet speciell konstnärlig utformning inkluderar både gravvårdar med hantverksmässigt utförande och katalogstenar med en för kyrkogården ovanlig form. Detta kriterium är alltså inte synonymt med en hög konstnärlig kvalitet och form.

Gravvårdar hotade inom snar framtid

De gravvårdar som valts ut under denna rubrik är hotade i egenskap av sitt material. På Södra kyrkogården finns ett antal vitmålade träkors som på grund av träets förgänglighet kommer att försvinna inom överskådlig framtid. En försiktig restaurering och en eventuell konservering av träkorsen skulle förlänga livslängden.

Tidstypisk utformning

I inventeringen har flera stenar valts ut som tidstypiska. Flera stenar är från 1928 respektive 1929 men har ändå formspråk och stil som skiljer sig från varandra. Syftet är att belysa variationen i stil inom samma tidsperiod och även att visa att utformningen av en gravvård är beroende av vilka ekonomiska resurser som står till buds.

Flera stenar i kvarter 14 är definierade som tidstypiska. Här har begreppet fått en annan betydelse. Stenarna är från olika år inom en 16-årsperiod men är mycket lika varandra fränsett vissa detaljer. Även inskriptionerna följer samma mönster. Stenarna visar på populariteten hos en viss modell av katalogstenar mellan tidsperioden 1937–1953.

Gravplatser av person- eller lokalhistoriskt intresse

Av de utvalda gravvårdarna är endast ett fåtal utvalda genom det person- och lokalhistoriska kriteriet. Om en djupare forskning av t.ex. hembygdsförening eller annan förening med god lokalkännedom genomförs kan med största sannolikhet fler vårdar pekats ut med detta som grund. En närmare beskrivning av personerna bakom de gravvårdar som valts ut som kulturhistoriskt intressanta på dessa grunder följer nedan.

Yrkestitlar på gravvårdarna ger mycket information om samhällets näringar vid olika tidpunkter i historien. Yrken kommer och går då samhället förändras och titlar som finns representerade på kyrkogården förekommer inte längre. En annan aspekt är att yrkena talar om klasstillhörighet och social status. Det kan därför vara av stort intresse att uppgifter om yrke och år dokumenteras. Om gravvården för övrigt inte har ett sådant kulturhistoriskt värde att den bör bevaras i sin helhet kan uppgifterna enkelt dokumenteras i ett register om stenen måste plockas bort.

Några exempel på yrkesgrupper som återfinns på Södra kyrkogården i Sandviken anges nedan, med året för dödsfallet inom parantes. Flera av dessa yrken förekommer på flera gravvårdar.

Träarbetare (1932)
Montör (1934)
Skräddarmästare (1931)
Åkare (1931)
Förskollärare (årtal saknas)
Byggmästare (årtal saknas)
Handlare (1929)
Förman (årtal saknas)
Köpman (1966)
Expeditor (1974)
Flygnavigatör (1944)
Smed och jordbrukare (1980)
Pastor (1984)
Ingenjör (1964)
Överläkare (årtal saknas)
Bagarmästare (1931)
Verkmästare (1974)
Fältskärmmästare (årtal saknas)
Lektor (årtal saknas)

Övrigt

Vid urvalet av enskilda bevarandevärda gravvårdar har det varit nödvändigt att se till fler faktorer än ovanstående kriterier. Målet har varit att få en jämnvikt mellan t.ex. unika och representativa stenar, mellan påkostade och mindre påkostade gravvårdar, samt mellan familjegravar och enskilda gravar. Detta syftar till att visa på Södra kyrkogårdens breda spännvidd.

Vid urvalet har det också varit av betydelse att de bevarandevärda stenarna står samlade inom samma område. Detta underlättar bevarandet av den gamla strukturen och ger en tydligare överblick över den kulturhistoriska miljön.

Förteckning över särskilt värdefulla gravvårdar

Kvarter 5

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
124	Sigurd Lindholm	1990	Personhistoriskt intresse

Kvarter 7

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
501-503	L. Aug. Larssons familjegrav	1934	konstnärlig utformning
508-511	J. A. Larssons familjegrav	1934	konstnärlig utformning
523-524	Fältskärarmästaren Emil Pettersson familjegrav	1934	tidstypiska drag
546-547	Gust. Eug. Andersson	1933	tidstypiska drag
586-588	Familjen Albin Söderström	1938	konstnärlig utformning

Kvarter 8

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
91	Signe Andersson	1947	tidstypiska drag
166		1941	järndetalj (gjutjärnsurna)
186	Julius Hill	1939	hotad (träkors)
211		1939	järndetalj (järnkors)
226	Augusta Ericsson	1938	järndetalj (järnkors)
267	C. F. Andersson	1937	järndetalj (järnkors)
297	Mor	1936	järndetalj (järnkors)
347	Montören Emil Sjögren	1934	tidstypiska drag/hotad
385	O. Lindström	1934	järndetalj (gjutjärnsurna)
423	Johan Erik Pettersson	1933	tidstypiska drag/hotad
458		1933	konstnärlig utformning
566	Hyttarbetaren A. Nilsson	1929	lokalhistorisk/tidstypisk
570		1929	järndetalj (gjutjärnsurna)
582	Mor	1929	tidstypiska drag
601	Kristina Lundström	1931	tidstypiska drag
604	Mina Lövkvist	1931	konstnärlig utformning
700	Far	1930	tidstypiska drag
808-810	familjen A. T. Oscarson	1931	konstnärlig utformning
824-826	A. E. Brandt	1932	personhistoriskt intresse
862-863	Olof Larsson	1928	tidstypiska drag
864-866	O. Sjöbergs familjegrav	1928	tidstypiska drag
878-880	Lars Andersson Johanna Andersson	1929	tidstypiska drag/hotad
906-907	Wiktor Pettersson	1931	järndetalj (gjutjärnsurna)
908-909	Charlotta Andersson	1928	tidstypiska drag

Kvarter 9

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
504-505	A. Skoglunds familjegrav	1933	tidstypiska drag
520-522	A. Fjellström	1933	konstnärlig utformning
532-533	Erikssons familjegrav	1933	tidstypiska drag
615-617	A. O. Anderssons familjegrav	1934	tidstypiska drag/hotad

Kvarter 10

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
82-84	F.d. eldaren Erik Hedlunds familjegrav	1936	tidstypiska drag
129-131	Familjen August Andersson	1935	konstnärlig utformning

Kvarter 12

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
550-552	Ingenjör Hugo Buhre	1937	tidstypiska drag

Kvarter 14

Gravnr	Inskription	År	Kriterium
014	"Här vilar lilla Kjell"	1931	hotad (träkors)
044	"Vår lilla Torbjörn"	1953	tidstypiska drag
047	"Lilla Kristina"	1948	tidstypiska drag
055	"Lilla Karin 2 år"	1943	tidstypiska drag
059	"Lilla Bo 2 år"	1937	tidstypiska drag
061		1938	hotad (träkors)
088	Karin	1932	hotad (träkors)

REFERENSER

Litteratur

- Ambrosiani, Sune & Wadsjö, Harald. 1919. *Kyrkogårdskonst*. Stockholm. Boverket, Riksantikvarieämbetet & Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation. 1991. *Kyrkogårdens form och miljö*. Borås
- Bucht, Eivor m.fl. 1992. *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Klippan.
- Eliasson, Karl-Gustaf & Hoberg, Birgitta. 1989. *Underhåll av gravvårdar*. Artikel i Kulturmiljövård nr 6 1989. Stockholm.
- Göteborgs kyrkliga samfällighet, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning & Göteborgs Stadsmuseum. 1993. *Nya varvets kyrkogård*. Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, rapport 2. Göteborg.
- Göteborgs kyrkliga samfällighet, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning & Göteborgs Stadsmuseum. 1993. *Mariebergs kyrkogård*. Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, rapport 3. Göteborg.
- Göteborgs kyrkliga samfällighet, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning & Göteborgs Stadsmuseum. 1993. *Västra kyrkogården*. Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, rapport 4. Göteborg.
- Karlsson, Ann Mari. 1989. *Kyrkorna i Sandvikens pastorat*. Katrineholm
- Länsmuseet Gävleborg. 1998. *Ljusdals kyrkogård. Kulturhistorisk inventering samt riktlinjer för bevarande*. Gävle.
- Pontén, Gottfrid, 1969. *Högbo och Sandvikens församlings historia 1869–1969*. Stockholm.
- Wadsjö, Harald, 1930. *Gravkonst*, Lund.

Otryckta källor

- Hoberg, Birgitta. 1990. *Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser*. Arbetshandling. Riksantikvarieämbetet.
- Länsmuseet Gävleborg. 2002. *Södra kyrkogården i Sandviken. Antikvarisk kontroll vid ändring av ekonomibyggnader*. Slutredovisning. Gävle.
- Svenska kyrkan, kyrkokansliet. 2002. *Kyrkoantikvarisk ersättning. Vård- och underhållsplanering*. Information till församlingar och samfälligheter om vård av kyrkliga kulturminnen. Uppsala.

Muntliga källor

- Elg, Arne, Sandvikens församling
- Eriksson, Elvert, Tidigare anställd på Sandvik

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Samtliga gravvårdar som finns upptagna i följande lista ska bevaras helt intakta. Vid eventuella förändringar eller återgång till äldre utseende ska Läns museet kontaktas.

Kvarter: 5
Gravnr: 124
Tillkomstår: 1948
Urvalskriterium: Personhistoriskt intresse
Karaktäristik: Svart liggande polerad sten med försänkt text. Sigurd Lindholm levde mellan 1904 och 1990 och var Sandvikens första riksdagsman.

Kvarter: 7
Gravnr: 501-503
Tillkomstår: 1934
Urvalskriterium: Konstnärlig utformning
Karaktäristik: Mindre stående bred grå sten med rundad överkant och välarbetad dekoration. Stenen står på en liten stensockel.

Kvarter: 7
Gravnr: 508-511
Tillkomstår: 1934
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Polerad sten med opolerad överligger och två kolonner på var sida. Kröns av utsmyckning i sten som liknar en upp och nedvänd kruka. Hela gravvården är belagd med plattor i sten

Kvarter: 7
Gravnr: 523-524
Tillkomstår: 1934
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Stående bred röd granitsten med rundad överkant.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 7

Gravnr: 546-547

Tillkomstår: 1933

Urvalskriterium: Tidstypiska drag

Karaktäristik: Stående bred sten med dekorerad överliggare och en oljelampa som dekoration i nederkant.

Kvarter: 7

Gravnr: 586-588

Tillkomstår: 1938

Urvalskriterium: Konstnärlig utformning

Karaktäristik: Bred stående enkel grå sten med relief av en sörjande eller bedjande flicka i högra nedre hörnet.

Kvarter: 8

Gravnr: 91

Tillkomstår: 1947

Urvalskriterium: Tidstypiska drag

Karaktäristik: Liten och mycket anspråkslös stående delvis polerad grå sten.

Kvarter: 8

Gravnr: 166

Tillkomstår: 1941

Urvalskriterium: Järndetalj

Karaktäristik: Gjutjärnsurna på lågt stenpodium. Miljöskapande och representativ.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8
Gravnr: 186
Tillkomstår: 1939
Urvalskriterium: Hotad
Karaktäristik: Enkelt större träkors med metallplatta för inskription i mitten.

Kvarter: 8
Gravnr: 211
Tillkomstår: 1939
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Modernt järnkors i plattjärn.

Kvarter: 8
Gravnr: 226
Tillkomstår: 1938
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Järnkors i speciell utformning med dekoration. I mitten en metallplatta med inskription. Rostigt.

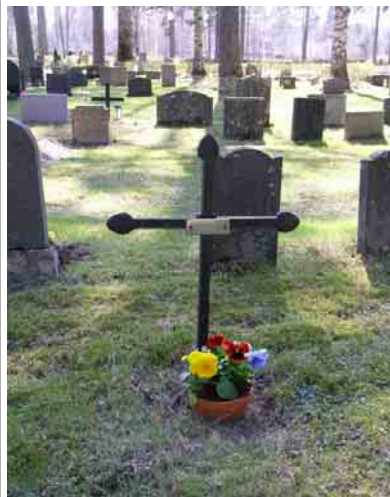
KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8
Gravnr: 267
Tillkomstår: 1937
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Svartmålat kors i plattjärn med blommor.

Kvarter: 8
Gravnr: 297
Tillkomstår: 1936
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Enkelt stående järnkors med metallplatta i mitten för inskription.

Kvarter: 8
Gravnr: 347
Tillkomstår: 1934
Urvalskriterium: Tidstypiska drag/Hotad
Karaktäristik: Enkel, anspråkslös sten i svart sten. Här vilar "Montören Emil Sjögren".

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÅDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8
Gravnr: 358
Tillkomstår: 1934
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Gjutjärnsurna på stenpedestal.

Kvarter: 8
Gravnr: 423
Tillkomstår: 1933
Urvalskriterium: Tidstypisk/hotad
Karaktäristik: Stående svart sten. En för kyrkogården återkommande form och ett återkommande formspråk.

Kvarter: 8
Gravnr: 458
Tillkomstår: 1933
Urvalskriterium: Konstnärlig utformning
Karaktäristik: Gjutet stenkors på hugget stenpodium. Unik form för sin storlek och för kyrkogården.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8
Gravnr: 566
Tillkomstår: 1929
Urvalskriterium: Lokalhistorisk och tidstypisk
Karaktäristik: Stående sten med rundad överkant och dekoration i jugendstil. Inskription med yrkestitel "Hyttarbetaren A. Nilsson".

Kvarter: 8
Gravnr: 570
Tillkomstår: 1929
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Grönmalad gjutjärnsurna med grotesker som handtag. Urnan står på ett stenpodium.

Kvarter: 8
Gravnr: 582
Tillkomstår: 1929
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Representativ katalogsten med bild av en solnedgång och inskriptionen "Mor".

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÅDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8
Gravnr: 601
Tillkomstår: 1931
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Liten mycket anspråkslös grå sten med polerad text och dekoration samt rundad topp.

Kvarter: 8
Gravnr: 604
Tillkomstår: 1931
Urvalskriterium: Konstnärlig utformning
Karaktäristik: Stående sten som avsmalnar upptill och avslutas i ett kors. Ovanlig form för kyrkogården.

Kvarter: 8
Gravnr: 700
Tillkomstår: 1930
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Representativ katalogsten med bild av en solnedgång och inskriptionen "Far".

Kvarter: 8
Gravnr: 808-810
Tillkomstår: 1931
Urvalskriterium: Konstnärlig utformning
Karaktäristik: Stående hög grå sten som står på en liten stensockel. Välarbetad form och utsmyckning.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÅDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8

Gravnr: 824-826

Tillkomstår: 1932

Urvalskriterium: Personhistoriskt intressant

Karaktäristik: Enkel bred stående grå sten med överliggare och en polerad ram. A. E. Brandts var fackligt aktiv i Sandviken under sin levnadstid.

Kvarter: 8

Gravnr: 862-863

Tillkomstår: 1928

Urvalskriterium: Tidstypiska drag

Karaktäristik: Stående hög sten i empirestil med rundad överdel.

Kvarter: 8

Gravnr: 864-866

Tillkomstår: 1928

Urvalskriterium: Tidstypiska drag

Karaktäristik: Stor stående delvis polerad sten. Förgylld stjärna i mitten. Liggande sten vid foten.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÅDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 8
Gravnr: 878-880
Tillkomstår: 1929
Urvalskriterium: Tidstypiska drag/Hotad
Karaktäristik: Svart stående sten med jugendutsmyckat kors i inskriptionen.

Kvarter: 8
Gravnr: 906-907
Tillkomstår: 1931
Urvalskriterium: Järndetalj
Karaktäristik: Gjutjärnsurna på stenpodium med liggande sten framför.

Kvarter: 8
Gravnr: 908-909
Tillkomstår: 1928
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Liggande sten som är utformad som en öppen bok. Visar på 1920- och 30-talets olika stilar. Finns representerad på flera andra kyrkogårdar.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 9
Gravnr: 504-505
Tillkomstår: 1933
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Mindre familjegrav i sten med sirlig utsmyckning. Vanlig katalogsten.

Kvarter: 9
Gravnr: 520-522
Tillkomstår: 1933
Urvalskriterium: Konstnärlig utformning
Karaktäristik: Två raka pelare i grå sten med överliggare. Ovanlig form.

Kvarter: 9
Gravnr: 532-533
Tillkomstår: 1933
Urvalskriterium: Tidstypisk
Karaktäristik: Enkel stående rektangulär sten med oljelampa som utsmyckning.

Kvarter: 9
Gravnr: 615-617
Tillkomstår: 1934
Urvalskriterium: Tidstypiska drag/Hotad
Karaktäristik: Bred svart stenvård med överliggare och en oljelampa som dekoration.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 10
Gravnr: 82-84
Tillkomstår: 1936
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Stående bred delvis polerad mindre sten med toppig överkant. Inskription med yrkestiteln f.d. eldaren.

Kvarter: 10
Gravnr: 97-99
Tillkomstår: 1935
Urvalskriterium: Konstnärlig utformning
Karaktäristik: Långsträckt låg liggande sten i jugendstil med rundad överdel. Oval försänkning med text. Framför ligger tre röda granitstenar.

Kvarter: 12
Gravnr: 550-552
Tillkomstår: 1937
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Stor hög stående rektangulär sten med en oljelampa som dekoration.

Kvarter: 14
Gravnr: 014
Tillkomstår: 1931
Urvalskriterium: Hotad
Karaktäristik: Mindre vitmålat träkors med metallplatta i mitten med inskriptionen "Här vilar lilla Kjell".

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 14
Gravnr: 044
Tillkomstår: 1953
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Liten svart sten med en stjärna som utsmyckning med inskriptionen "Vår lilla Torbjörn".

Kvarter: 14
Gravnr: 047
Tillkomstår: 1948
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Svart mindre sten med en stjärna som utsmyckning med inskriptionen "Lilla Kristina".

Kvarter: 14
Gravnr: 055
Tillkomstår: 1943
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Svart mindre sten med en stjärna som utsmyckning med inskriptionen "Lilla Karin 2 år".

Kvarter: 14
Gravnr: 059
Tillkomstår: 1937
Urvalskriterium: Tidstypiska drag
Karaktäristik: Mindre sten med överligger och en stjärna som utsmyckning med inskriptionen "Lilla Bo 2 år".

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA GRAVVÅRDAR

SÖDRA KYRKOGRÄDEN I SANDVIKEN

BILAGA 1

Kvarter: 14

Gravnr: 061

Tillkomstår: 1938

Urvalskriterium: Hotad

Karaktäristik: Vitt träkors. Troligtvis har en mindre platta suttit på baksidan.

Kvarter: 14

Gravnr: 088

Tillkomstår: 1932

Urvalskriterium: Hotad

Karaktäristik: Vitt mindre träkors med platta i mitten med inskriptionen Karin.

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Södra Strandgatan 20, Box 746, 801 28 Gävle
Tfn 026-65 56 00 www.lansmuseetgavleborg.se